

LA REPERCUSSIÓ DE LA FIL·LOXERA EN EL COMERÇ DE LA PANSA A LA MARINA ALTA

MÍRIAM DEVESA BENLLOCH

XÀBIA, LA MARINA ALTA

Resum: Efectes que produí l'arribada de la plaga de la fil·loxera en el cultiu de la vinya i el mercat de la pansa a la comarca de la Marina Alta a finals del segle XIX i principis del XX.

L'arribada de la fil·loxera

La fil·loxera –*Phylloxera vastatrix*– és un insecte paràsit de la vinya, procedent d'Amèrica del Nord, que s'alimenta de les arrels i les fulles de la planta. Els danys que produeix en els ceps poden variar segons el tipus de vinya, ja que no és solament ella la que mata la planta, sinó que col·laboren fongs i bacteries –*Fusarium*, *Penicilium*, *Bacterium*, entre d'altres– que podreixen les arrels. En el cas de la vinya europea o *Vitis Vinifera*, les picades de l'insecte en les arrels molt fines provoquen nodositats, és a dir, unes hipertròfies dels teixits que es podreixen i provoquen la seua mort, mentre que en les arrels més grosses les picadures donen lloc a tumors globosos, depressions centrals dels quals l'insecte utilitza per dipositar els ous amb un

procés degeneratiu que facilita l'entrada de fongs i bacteries que ocasionen la mort de l'arrel i el cep¹.

Aquesta plaga fou introduïda a Europa –França, Portugal, Alemanya, Àustria- al voltant de 1863 amb les plantes de vinya que s'importaven d'Estats Units resistents a l'*oïdium* –fong que es desenvolupa sobre les fulles, brots i fruits en forma de taques farinoses, provocant un gran dany sobretot en els fruits- després de les dues crisis patides en Europa per aquesta causa en 1845 i 1865. La seua posterior difusió per tota Europa es propicià, en gran mesura, pel comerç dels ceps americans i no sols per la dispersió natural de l'insecte. Així, fou a partir de 1868 quan es destruïren ràpidament les vinyes del sud de França, caient la producció de vi de forma espectacular, fet que obligava a haver d'importar grans quantitats de vi d'Espanya i Itàlia per atendre el mercat intern i plantar noves vinyes en la seua colònia d'Algèria².

En el cas d'Espanya, la plaga aparegué en 1878 per tres punts diferents. Aquests són Girona, Màlaga i la frontera portuguesa del Duero, produint-se el primer per la invasió natural des de França i els dos restants per la importació de peus americans. Però, a les terres valencianes l'entrada de la malaltia es va retardar fins començaments del segle XX, entrant quasi al mateix temps pel nord i pel sud. A la part nord, els primers infectats foren les vinyes de Vinaròs i Benicarló, on la fil·loxera aplegà en 1902 procedent de la veïna Tarragona, i en sols dos anys es dispersà cap al sud pels valls del Maestrat fins arribar a la Plana de Castelló. Per la part meridional i procedent de Múrcia, la plaga fa la seua aparició en les escasses vinyes de Dolores en 1900, i no és fins 1905 i 1906 quan fa acte de presència en les vinyes d'Alacant i Monòver, passant des d'allí a Villena en 1909, encara que amb menys virulència degut a l'aridesa i a

---

¹ PIQUERAS HABA, J., "La filoxera en España y su difusión espacial: 1878 – 1926", En: *Cuadernos de Geografía*, nº 77, València, 2005, pp. 103 – 105.

² *Ibidem*, pp. 106-108.

que els insectes no podien penetrar en els glacis³ de crosta calcària sobre els quals estaven plantades moltes de les vinyes⁴.

A la comarca de la Marina Alta és entre 1904 i 1906 quan es detecta un nou focus a Gata de Gorgos per la importació de peus americans que alguns propietaris es van afanyar en utilitzar davant l'irremeiable avanç de la plaga per Castelló i Alacant. D'aquesta manera, l'administració s'encarregà de la reconstrucció de les vinyes fil·loxadades des dels primers moments. En aquest sentit, és transcendental destacar que la principal solució es basava en substituir les vinyes locals per peus americans, immunes a la malaltia, i el seu posterior empelt amb les varietats desitjades. Certament, les noves vinyes exigien molta més atenció –llaurat, tractaments contra el *oïdium* i el *mildiu*, per exemple- i els costos del cultiu en els bancals estrets de les empinades i pedregoses vessants de la Marina ja no resultaven tan rentables.

Cep de peu americà empeltat de moscatell.
Fotografia Devesa Benlloch, M., 2013.

El mercat de la pansa a la comarca de la Marina Alta

Convé ressaltar que a la comarca de la Marina Alta trobem dades referents al cultiu de la pansa des del segle XVI, així com pel que fa a l'exportació pel port de Dénia des d'almenys 1686. A finals del XVIII, la collita de pansa es devia al raïm de planta en les seues dues terceres parts i la resta al de moscatell⁵. No obstant, aquesta situació s'invertirà al passar el temps fins substituir per complet les vinyes de planta per les de moscatell. Roque Chabás en la seua obra *Història de Dénia* assenyala: "[...] y la agricultura lleva el

³ Accident geogràfic que consta d'una suau pendent.

⁴ PIQUERAS HABA, J., *Op. Cit.*, p. 124 .

⁵ CALVO PUIG, J., "Dénia en el s. XIX. Evolución socioeconómica durante el esplendor pasero". Director: D. Roque Moreno Fonseret. Tesis doctoral. Universidad de Alicante, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Humanidades Conteporáneas, Alicante, 2001, p. 254.

cultivo, la curación y confección de la pasa al mayor grado de perfección. La importancia de esta producción se podrá comprender sabiendo que, a principios del siglo (XIX), en este distrito se cosechaban 8.000 quintales de pasa moscatel y 60.000 de planta cuando ahora aquella cosecha es de 400.000 quintales y ésta última nula”⁶. Igualment, s’ha de tenir en compte que del total de terrenys amb plantacions de vinya, una part era per a vi i dos per a la producció de pansa.

Des d’un principi les panses es dedicaven a l’exportació ja que el mercat nacional sols era capaç d’absorbir al voltant del 10% de la producció. Així, amb la fi de la guerra amb França i, sobretot, la Revolució Industrial britànica s’observà el creixement del sector, sent el mercat britànic el major importador de les nostres panses ja que precisaven d’un aliment amb aportació calòrica a baix preu per als seus obrers i les classes populars que realitzaven llargues jornades de treball en fàbriques i mines. D’altra banda, en la comarca de la Marina Alta, el terreny dedicat al raïm per a vi és de secà i d’escassa qualitat, i es consumeix immediatament entre la població, no donant abast per satisfer el mercat intern, havent de recórrer a importar-lo de fora per cobrir les necessitats. Així, la segona utilitat en importància del raïm després de la producció de pansa serà la seua venda en fresc als mercats estrangers, com el britànic, fonamentalment, i francès en menor mesura. El raïm dedicat a aquest comerç era de les varietats moscatell i valensí.

Riurau i sequer de pansa a Xàbia (Marina Alta).
 Imatge extreta de l’obra: *J. Sorolla B. A Xàbia*.
 (Exposició) Xàbia, Espai d’art A. Lambert. Del 17 de juliol al 30 d’agost de 1998. Generalitat Valenciana, 1998.

Entre 1881 i 1890 trobem l’etapa d’auge d’aquest comerç. Malgrat la demanda de raïm per a pansa, molts agricultors decidiren tallar-la fresca

⁶ CHABÁS, R., *Historia de Denia*, Instituto de Estudios “Juan Gil – Albert”, Diputación de Alicante y M.I. Ayuntamiento de Denia, Alacant, 1985, p. 460.

perquè els seus preus eren avantatjosos i la temporada curta -de 15 a 20 dies- amb escassos riscos, ja que si el raïm no adquireix el preu adequat es pot destinar a pansificar la resta. En aquesta primera etapa, es procura realitzar els embarcaments en un sol vaixell perquè aquest tinga nòlit suficient i no haja de realitzar escales per arribar abans que la competència al mercat, i obtenir millors preus.

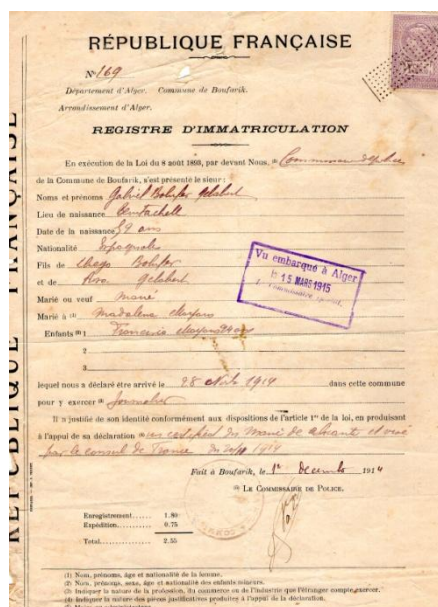
Un dels fets fonamentals que facilità l'increment de l'exportació de la pansa d'aquesta comarca al mercat nord-americà i, en general, a tots els mercats és que a partir de la segona meitat dels anys setanta del segle XIX la principal competidora, Màlaga, es veu infectada per la fil·loxera oficialment des de 1878, encara que els símptomes ja aparegueren en 1874 – 1875. Aquest fet obrí les portes de la prosperitat a Dénia i la seua comarca, sent en aquest moment quan veu créixer la seua producció. Per tant, l'afonament malagueny és bàsic per comprendre l'auge de Dénia, ja que Màlaga passà d'enviar més d'un milió de caixes de pansa en 1880 a poc més de la quarta part en 1887.

En aquest sentit, l'etapa de prosperitat econòmica iniciada amb la fil·loxera en Màlaga -1878- accelerà la substitució dels ceps de vi pels de moscatell, a més del desenvolupament de fusteries per a la confecció de les caixes d'embalatge, cases de contractació, impremtes i tota la riquesa que es genera al voltant d'aquest mercat. En aquest temps en el qual disminueix la competència de la pansa malaguenya també ho fa el preu del fruit, degut a la gran producció. Així, els agricultors proposaren exportar sols la de qualitat superior i regular per no afonar els preus i destinar la resta a la seua destil·lació per alcohols en França. Però arribada la dècada dels noranta del segle XIX, es produí l'afonament del sector de la pansa de forma brusca després del gran creixement que havia experimentat els quinze anys anteriors, i s'uní així a la tendència de crisi que visqué el sector agrícola espanyol i europeu per la competència de productes extra-europeus molt més barats i abundants. Per aquest motiu, la dependència d'un sol producte féu més palpable els danys, augmentant el desànim de les classes camperoles i immigrants, a més del

nombre de pobres. Molts agricultors decidiren amortitzar la despesa de les seues vinyes exportant el raïm fresc a Gran Bretanya, un moment de gran expansió que féu degenerar la qualitat del producte, enviant en ocasions fruita encara verda o mal condicionada per arribar abans que la competència als mercats.

Anys després, entrat el segle XX, es tornaren a afonar els preus i la qualitat de les collites, ja que foren anys molt durs en els quals, als problemes de l'exportació, s'ha d'afegir la presència de la fil·loxera en la comarca des de finals de 1904. Per tant, en aquest moment el cultiu de la pansa es trobava seriosament tocat i l'emigració seria una trista opció per a molts camperols. Serà sobretot amb la Primera Guerra Mundial quan es plantege la necessitat de cultius alternatius, entre els quals apareixia com a més rentable el cultiu de la taronja en terrenys de regadiu, que ja havia començat a substituir les vinyes abans de l'arribada de la fil·loxera. També s'iniciarà l'arrencament de ceps fil·loxerats i la plantació d'ametlers en terres de secà, en les que no es pot implantar el regadiu⁷.

Certament, el principal objectiu en aquests temps fou intentar eixir de la crisi econòmica que afectava tant a les famílies dedicades a l'agricultura com a naviliers, fusters i altres serveis creats al voltant d'aquest sector. Tanmateix, dins de la lluita per millorar la situació hagueren accions que l'empitjoraren al haver gent que amb escassa visió plantà vinyes sense comprovar si estaven o no infectades. En efecte, la situació era molt complexa i per poder recuperar

Permís per treballar en Alger d'un camperol de Benitaxell (la Marina Alta). Document Devesa Benlloch, M.

⁷ CALVO PUIG, J., *Op. Cit.*, p. 272.

beneficis i el mercat s'havia de recórrer a la pansa de qualitat, que havia de competir amb la del mercat oriental, de millor qualitat i sense pinyols. No obstant, la tendència general serà la contrària, és a dir, abaratir els costos de producció per poder competir amb els productes més barats d'ultramar, malgrat les barreres aranzelàries. Però l'intent d'abaratir costos tampoc era fàcil, ja que no sols s'havia de produir abundantment, ara que també havia arribat la fil·loxera, sinó que a més el fruit havia d'arribar al mercat abans que el de la recuperada Màlaga. Per aquest motiu, les estufes eren de vital importància però no el suficient per influir en el curs dels esdeveniments degut a l'elevat cost - entre 2.000 i 3.000 pessetes-, que les feien prohibitives per a la immensa majoria dels petits propietaris. D'aquesta forma, l'única manera d'abaratir costos de producció era recórrer a la reducció dels salaris dels camperols, empobrint-los encara més, tot i que el preu final del producte no depenia de factors de producció, sinó del transport i dels aranzels⁸.

Els agricultors, atacades les seues vinyes per la fil·loxera, posaren la seua mirada en el regadiu i la recerca de nous cultius com el taronger, ja que la repoblació amb ceps americans era una solució excessivament costosa, lenta i incerta. Però la insuficiència d'aigües del terme era el gran problema, així es posà sobre la taula la necessitat de la construcció d'un pantà: el d'Isbert, en el que es dipositaren les esperances de la recuperació econòmica de la comarca⁹. No obstant, la porositat del vas de la presa malbaratà la viabilitat d'aquesta desitjada obra quan la sequera s'establí en la comarca, multiplicant els seus efectes devastadors per la proliferació de plagues en el camp.

En definitiva, en un principi la plaga de la fil·loxera beneficià a la comarca de la Marina Alta al debilitar altres competidors com Màlaga, pel que fa al mercat de la pansa. Es produí un gran auge en l'exportació, beneficiant enormement el port de Dénia i la seua comarca. No obstant, anys després, els baixos preus, l'efecte de la fil·loxera en la comarca a l'arribar a principis del

---

⁸ *Ibidem*, p. 269.

⁹ *Ibidem*, pp. 270 – 271.

segle XX i nous competidors extra-europeus i del Mediterrani Oriental amb panses de qualitat i sense pinyols, provocaren l'afonament del mercat panser de la comarca.

BIBLIOGRAFIA

CALVO PUIG, J., "Dénia en el s. XIX. Evolución socioeconómica durante el esplendor pasero". Director: D. Roque Moreno Fonseret. Tesis doctoral. Universidad de Alicante, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Humanidades Contemporáneas, Alicante, 2001.

CHABÁS, R., *Historia de Denia*, Instituto de Estudios "Juan Gil – Albert", Diputación de Alicante y M.I. Ayuntamiento de Denia, Alacant, 1985.

PIQUERAS HABA, J., "La filoxera en España y su difusión espacial: 1878 – 1926", En: *Cuadernos de Geografía*, nº 77, València, 2005.